

IRODALOM

Czimerlevelek. Gyűjtötte Sándor Imre. I. és II. füzet. 1551—1660. 149 és 134 czimerrajzzal. Kolozsvár, 1910—1912. 8-r. VI. + 123 és VIII. + 108. lap.

Fiatal, a heraldikába fülig szerelmes legényke valék, mikor Sándor Imre szerkesztésében a „Genealogiai Füzetek“ mutatványszáma megjelent. Oly gyenge valami volt, hogy annak láttára fájt az én transsilvanus szivem. Bevallom, hogy még a második füzetet sem jósoltam ki belőle. Azóta eltelt néhány esztendő. Ezalatt én kiöregedtem a heraldikából úgy, hogy csak a régi szép emlékek kedvéért, fiatalodás céljából, melegedni járok berkeibe; Sándor Imre pedig ugyanezen idő alatt beleöregedett a szerkesztés munkájába, a heraldika titkaiba — és csodát mivel. Folyóirata megízmosodott, mert azt nemcsak hozzáértéssel, hanem művészettel is szerkeszti: nem tévesztve szem elől a tudományos színvonalat, de adva a közönség igényeire is. Oly dolog, a melyet még eddig kevés hazai tudományos folyóirat tűzött ki célul és valósított meg. Folyóiratának külső alakja is ízléses, rajzai művésziek. Még mindezt el tudtam szó nélkül viselni. A végén is azt a bizonyos jóslatot nem eresztettem világgá tehát nem is kellene nyilvánosan bevallanom, hogy mennyire tévedtem, de hát most, midőn Sándor Imre saját zsebé ellen elkövette azt a merényletet, hogy mintegy bőségszaruból a magyar közönség elé szórta az erdélyi czímerlevelek nem is remélt gazdag gyűjteményét, sehogy sem tudom feledni a Genealogiai Füzetek első, gyarló szárnypróbálgatását. Mennyi lelkesedés, mennyi becsületes munka jelzi az utat attól eddig! Mily magas színvonalon áll a czímerlevelek két füzete ahhoz, sőt a második is az elsőhöz képest!

Erdélyi czímerlevelek! Mennyi varázs rejlik már a czímben is! Varázs a közönségnek; varázs annak, a ki már belekóstolt a heraldikába és a szakembereknek az erdélyi heraldikáról szélnekeresztett eltérő véleményein elveszítette fejét; varázs annak, aki csak annyit tud, hogy a közép-kor végén nekilendült magyar szellem a mohácsi vész után Erdélybe menekült, ott fejlődött szabadabban és így az erdélyi czímerekből akarja megállapítani a hamisítatlan, speczialis magyar heraldikát!

A ki e varázs hatása alatt veszi kezébe a füzeteket, először is végig lapozza azokat. Szakértő szem már a czímerábrázolásokból is sokat lát. Innen van az, hogy a szakemberből is az első dicséretet szerző jeles munka-

társa, K. Sebestyén József csálja ki, a kinek tudása, szíve, szeme és keze van ahhoz, hogy hiányos, száraz leírás után is kifogástalan, szép címereket kövessen el. A címerrajzolás terén senki sem mulja felül őt hazánkban; értelem, ízlés, lendület van minden címerében. Nem mondom ezzel azt, hogy minden címere kifogástalan; de néhány sikerületlen, talán az eredetihez tulságosan ragaszkodó címerrajzzal szemben a legtöbb oly művészi, hogy ritkán találjuk párját szakirodalmunkban.

Futólagos átlapozás alatt már arról is némi benyomást szerezhethünk, hogy van-e valami különbség az erdélyi és magyarországi címerek, vagy mondjuk heraldikai praxis között. De e kérdésben csak akkor lehet biztos véleményt mondani, ha a szöveget is megismerjük. A füzetek alapos áttanulmányozása után is az első kérdés az, hogy alkalmas-e e két füzet arra, hogy biztos kiindulási alapot nyújtson és esetleges téves nézeteket megdöntsen.

Az anyag minden esetre elégséges. A két füzet az erdélyi fedelemség első századából összesen 291 címert ismertet. Címernek nem sok, sőt elég sem lenne arra, hogy ily fontos kérdésben tájékozást nyújtson, de címerlevélnek éppen elég. Egyfelől untig elég volt szerzőnek ezeket különböző levéltárakból és magánosoktól megszerezni és közkinccsé tenni, de az anyag is a lehető legmegbízhatóbb és legjellegzetesebb. Pecsétlenyomat, melynek eredetét nem ismerjük, mely csaknem nemzedékről-nemzedékre változott (apróságokban ugyan, de kérdésünknel azok is nagy fontossággal bírnának!) még ezerével sem lenne elég; 291 armalis azonban, mely a címerleírás mellett a címeríró eredeti munkáját és felfogását is feltünteti, biztos alapul szolgálhat arra, hogy az erdélyi heraldika főbb jellemvonásait megállapítsuk.

Még csak egy kérdés merülhet fel: alkalmas-e erre szerző módszere?

Itt sajnálattal kell rámutatnom arra, hogy a két füzet nem azonos módszer szerint készült. Az első füzet nagyobb súlyt helyez az eredeti ábrázolásra, mint a címerlevél szövegére, a második pedig a szövegből indul ki s hajlandó az eredeti fogyatkozásait, tökéletlenségeit, a szöveggel való ellenmondásait eltüntetni.

Melyik a helyesebb módszer? Tudományos szempontból az előbbi, praktikus szempontból az utóbbi.

Tudományos szempontból a következőképpen gondolkozunk. Az armalis szövege megismertet az adományozás minden körülményével, az adományozó intenciójával, — a rajta lévő címerkép egyfelől magával a címerrel, (mely néha nem felel meg az utóbbinak helyesebben, a leírásnak!) és az uralkodó heraldikai stylussal, — másfelől pedig műtörténeti, sőt tárgyánál fogva nem egyszer művelődéstörténeti emlék is. Ez okból tudományos szempontból feltétlenül kívánatos, hogy heraldikai munkáink, gyűjteményeink az eredeti ábrázolást lehetőleg híven tüntessék fel; változtatás csak gyarló pecsétlenyomatoknál engedhető meg.

Ezzel szemben a praktikus felfogás abból indul ki, hogy az anyagiak nem engedik meg, hogy nagyobb gyűjtemény színes, hű másolatokat adjon. Az olcsóbb vonaljelzés s az olcsóbb, nem épen finom, sőt finomságot nem is tűrő sokszorosítási eljárás annyit elvon az eredetit lehetőleg hiven utánczó másolatból is, hogy többé nem tünteti fel a műtörténeti és művelődéstörténeti szempontból érdekes apróságokat, ellenben utjában áll némely tökéletlenségek feltüntetésével annak, hogy a laikus közönségben ép heraldikai érzék fejlődhessen. Ezért nagyobb címér gyűjtemények minél kevesebb gondot fordítanak az eredeti címerképre, hanem az alakok megtartásával az újabban megállapított szigorú heradikai szabályok szerint újra konstruálják a címereket.

Ez is jogosult eljárás — ha kiveszi az ősforrást képező armalisokat és azoknál a címeralakok elhelyezését, a sisak és pajzs arányát és ábrázolását, valamint a foszlányokat nem érinti; de mihelyt ezeket nem tartja vagy előre megszabott schemái miatt nem tarthatja tiszteletben, akkor jobb ha csak leírást ad, mert történelmi szempontból a hűségnek nem felel meg s a régi heraldikai praxisra csak hamis adatokat nyújt és hamis következtetésekre vezet.

Aki — mint Sándor Imre — kizárólag címerleveleket ismertet, annak feltétlenül tudományos szempontból kell kiindulnia; adnia kell a címerképeket oly hiven, amint csak lehet — másolatban megmaradt címerleveleknél pedig, vagy olyanoknál, melyek eredetiben sem nyújtanak címerképet, rajz helyet pontos leírással, blazonálással kell útba igazítani a laikus érdeklődőt.

Igen sajnálatos, hogy szerző e tekintetben nem követte Áldásy Antalnak hasonló, tudományos szempontból kifogástalan munkáját,¹ hanem első sorban is a nagy közönségnek akarva szolgálatot tenni, praktikus célt tűzött maga elé! Ez az oka annak, hogy munkája — bár sok téves hiedelmet oszlat szét, nem nyújt biztos kiindulási pontot arra, hogy beszélhetünk-e a szerző által feltételezett speciális erdélyi heraldikáról? Mert a specialismushoz azok az apró ecset és kompozícióbeli hibák is hozzá tartoznának, amelyeket K. Sebestyén József művészi keze kiírtott.

Igy nem marad más hátra, hogy csak a címeralakokat tegyük tanulmányozás tárgyává. Ezeknek alapján pedig bátran kimondhatjuk, hogy az erdélyi heraldikát csak a sisakdísz nagyon gyakori hiánya jellemzi, mert különben felfogásban, a címeralakok megválasztásában, kompozícióban a magyarországgal ellentétben semmi speciális jellemvonást el nem árul.

Ez a megállapítás saját magamra is váratlan, meglepő volt, de alaposan meggondolva a dolgot, igen természetesnek találom.

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címerlevelek. Budapest, 1904.

Magyarázatát a címradományozás praxisa adja.

Úgy a magyar királyság területén, mint az erdélyi fejedelemségben az volt a praxis, hogy aki nemességet (ideértem nemesség megerősítést és rangemelést is) és czímert akart, először is keresett magának egy jó pártfogót (néha pénzért!) és íratott igen szép betűkkel egy kérvényt, arra ráfestette suis propriis coloribus azt a czímert, melylyel ékeskedni óhajtott. E kérvényt beadta a kancelláriába. A kancellár, vagy esetleg maga az illető úr saját kezével, ráírta, hogy ki ajánlja a kérés teljesítését és így terjesztették a király, illetve a fejedelem elé. Ezután jött az engedélyezés. A király, vagy fejedelem esetleg saját kezével ráírta a „fiat“-ot, vagy pedig szóval megadta az engedélyt. Ez utóbbi esetben a kancellár rávezette a kérvényre: *Concessit S. M. ut petitur* — datum és aláírás. Ennek alapján állították ki a címerlevelet és festették meg a czímert.

A címeríró előtt tehát a király, vagy a fejedelem által elfogadott kérvény címerre állott. Ha latinul tudott, még akkor sem nézte meg a szöveget, hanem másolta az engedélyezési záradékkal ellátott címertervezetet. Innen van, hogy a címerkép és az armalis leírása gyakran nem egyezik. Ily esetben általában a festőt szokták okolni. „No persze“ — gondolják és mondják szánakozóan, vagy megvetően — „a szerencsétlen piktor nem tudott latinul, félreértette a címerleírást“. Így azután megállapították (valamikor én is érveltem e mellett, míg több kérvényt meg nem ismertem!), hogy jogi szempontból mindig a címerleírást kell irányadónak tartani, pedig valószínűbb, hogy notarius uram aludt el szövegezés közben valami csekélységet, címeríró uram pedig a szöveg alapjául is szolgáló címertervezet színein, alakjain nem változtatott; csak éppen hogy úgy irányzá az ecsetet és méreteket, hogy valami botrányos heraldikai szörnyettség ki ne jöjjön.

Ha már okvetlen igazságot akarunk, én most már a mellett szavaznék, hogy ellenmondás esetében mindig az engedélyezési záradékkal ellátott kérvényt, illetve az azon lévő czímert tekintsük irányadónak. Csak egy a bökkenő! Ezeket a kérvényeket nem tartotta vissza a kancellária, hanem az armalissal együtt kézbesítette az adományosnak, az pedig, vagy utódai. — mint értéktelen dolgot — nem őrizték meg. Innen van, hogy csak egy-egy armalis plikaturájába be-betévedve, vagy igen gondos családnál maradt meg néhány kérvény s porlik még közgyűjteményeinkben is felhasználatlanul. Tudomásom szerint még eddig szakember nem fordított ezekre gondot, pedig fejtegetésemből is láthatni, hogy figyelmet érdemelnek.

Én csak ezen kérvények alapján tudom megérteni, hogy heraldikánk specziális magyaros jellege még a Habsburgok alatt is megmaradt és következőképpen a címeralakok megválasztásában, pajzsalak és sisakdísz viszonyában, kompozícióban ugyanazon magyar szellem hajtja át a magyar királyi, mint az erdélyi fejedelmi címereket.

A mi eltérés van, azt is megtudom érteni. A t. k. Magyarországon bővebben akadt idegen, bevándorolt ember. Ezek fejlettebb ipari és kereskedelmi érzékűk és hiv. támogatás folytán hamarosan meggazdagodva — mint pl. a dunántúli birkások — nemességet szereztek. Azok még az idegenben megszokott címerekért lánigoltak és olyant kértek, — mások meg nem szánták a fáradságot, vagy maguk felrándultak Bécsbe, avagy az ott élő, szolgálatra kész agensek közvetítése útján, valószínűleg kancelláriai tisztviselővel vagy festővel gyártatták meg a kérvényt és címertervezetet. Ily magyar címerekbe kerülnek aztán oly alakok, melyek németesek és magyar szemnek soha nem voltak kedvesek. Ezt azonban kivételnek kell tekintenünk.

Mivel ez eset Erdélyben kivételesen sem fordult elő, az erdélyi fejedelmi címerek tárgyuknál és kompozíciójuknál fogva csaknem kizárólag magyarosak; de ez nem tesz oly különbséget, hogy jogunk lenne specziális erdélyi heraldikáról beszélni.

Nem jogosít fel erre a sisakdísz feltűnően gyakori hiánya (a minék, mint külön értekezésben kifejtem, meg volt a maga oka és világért sem Erdélyre szorítkozó speczialitás.) az összetett címerek ritkasága (mert kevés az igazi rangemelés és még kevesebb az idegen címernyerő) és a nem épen gyakori heraldikai kuriozumok sem.

A címeradományozásban ugyanaz a praxis. Czimert adományoztak fejedelmeink nemesítéssel, vagy nemességmegerősítéssel kapcsolatban, akár a magyar királyok. E tekintetben Erdélyben gyakoribb az, hogy még exemptio, adómentesség is belekerül az armalisba; az ilyen armalisok nagy részét épen az foglalja le. Armalist itt is vagy érdemekkel, vagy protekcióval és pénzzel szereznek. Az érdemek bő leírásra találnak, a protekciós armalis pedig a régi jó időkből öröklött stylus solitus általános kereteiben mozog. Megjegyzésre méltó, hogy fejedelmeink becsülték a polgári foglalkozást is és azt gyakran kitüntették; de mégis a hadi érdem, vagy hivatal nyert a leggyakrabban pálmát. A hivatalos emberek között is a leggyakoribbak a kancelláriai alkalmazottak, a kik közel valának a tűzhöz. Fejedelmeink buzgóságát dicséri, hogy a 291 nemesítésből tizenkettőt juttattak papoknak; egy alkalommal pedig egy festőt, máskor nyomdászt ér a kitüntetés.

Ezek közül bármelyik (7, 11, 14, 35, 37, 54, 55, 77, 78, 91, 93, 102, 108, 139, 141, 143, 153, 157, 167, 174, 178, 181, 190, 200, 206, 207, 228, 231, 236, 239, 245, 252, 275 — tisztviselők; 19, 52 (?) 94, 99, 142, 170, 171, 173, 174, 180, 194, 218 — papok; 23, 36 — orvos; 165 — festő; 248 — nyomdász; 6 — szabó; 9, 147, 269 — szakács.) művelődéstörténeti szempontból annál is inkább kiváló figyelmet érdemel, mert magyar szokás szerint az illetők foglalkozására vonatkozik a címerkép is.

Kiváló figyelmet érdemelnek a tömeges nemesítések és címeradomá-

nyok, mint erdélyi speciálitas. Bocskay nemzeterősítő, telepítési politikáját követte Báthory Gábor, Bethlen Gábor és II. Rákóczi György. Rend szerint birtokadományyal egybekötött tömeges címeres leveleiket tünteti fel a 66, 71, 73, 74, 101, 145, 166, 228, 281, 283, 184 és 289 sz.

Ezek közül nem egy feltételeket, illetve a nemesi szabadsággal össze nem férő megkötöttséget ró a címerszerzőkre. Ily feltétel egyes nemesítésnél is előfordul, melynek mására nem emlékszem a magyar armalisok között. Így a 183, 184, 262 sz. azt mutatja, hogy a kancellária szénája nem volt egészen rendben, midőn állítólagos szabad embereknek csak oly feltétel alatt ad nemességet, ha eleik, vagy maguk nem voltak jobbágyi függésben a kincstártól, a fejedelemtől, vagy székely primipilusoktól; Erdélyi Andrást és utódait pedig II. Rákóczi György örök időre a borosjenői várkapitánytól teszi függővé, vagy ha ezt nem tartják meg, fejedelmi jobbágyoknak nyilvánítja (246. sz.)

A címerek nagy többsége oly szoros összefüggésben van a címerszerzők életével, hogy azokból őseink életmódja domborodik ki. Ez az összefüggés szigoruan heraldikai szempontból véve már kifogás alá eshetik, akár naturalistikus, akár symbolikus az ábrázolás. E tekintetben oly ritka a kivétel, hogy megjegyzésre méltó az Eötvös József által oly kedves humorral kiigurázott H'oilóssy uram ivadékának, Budai János fejedelmi szabónak címere, a ki rettenetes harcziás oroszleányt nyert címerül, ha csak az is nem azt a vakmerőségét repraesentálja, hogy épen oroszlánra fájt a foga. Különben farsztóan dominál a kardot tartó kar, oroszlán sárkány, lovas- és gyalog-katonák győzedelmi jelvényekkel, a magyar címerekben is magaslott kedves gólya, darú, hattyú és sólyom madarunk.

De ezek is vonatkozással vannak a címerszerzőkre. Nem egy armalis kezünkbe adja a symbolum kulcsát is. Sajnos, úgy vagyunk ezekke' is mint általában kulcsainkkal: minél több van belőlük, annál könnyebben összetévesztjük!

Minden magyarázat nélkül tudjuk, hogy hadi jelenetek, kardot tartó kar, oroszlán és sárkány a vitézséget jelképezi. Ahhoz sem kell kommentár, hogy Kertzi Pál kiváló orvos az igen ritka fehér paizsban koronával és babérral díszített szívet nyer; az aranybeváltó hűségét a mérleg, a kulcsárát a kulcs jelképezi, melyet hol ember, hol oroszlán, gólya vagy griff tart. (35, 167, 177 stb.) A festőre palettáról (165 sz.), a nyomdászra a szedő-szekrényekről ismerünk rá (248). Kancelláriai tisztviselők és íródeákok címeréből elmaradhatatlan az író toll, a gyorspostás vehementer futó lovon ül (157); a papok papi ornatusban díszeskedő, bibliát tartó férfiút nyernek címerül, sőt egyiknek Bethlen Gábor oda ajándékozza a menyországot (142. sz.) felhők felett lebegő angyalaival és tűzszlopával. A református fejedelem a református papnak!

A gyűjtemény egyik legszörnyűbb címere (178. sz.) beülteti Dioge-

nest a hordóba és annak tetejére varázsolja a Pegazust, dolgot adva úgy első, mint hátsó lábainak. Egyik első lábában ugyanis tollat, a másikban kardot tart, a hátsókkal meg görgeti a hordót!

A 200. címér egész élettörténetet tár elénk az iskolásfiú aranyos korától a hivatalban görnyedő férfiúig, mikor is erénye megneemesíti. Szintén az életből fakad Kertész Elek címere, melyben egy méhrajt befogó férfiút látunk. Valami példátlan szörnyűség, hogy a címér sisakdisze is szállongó méhraj!

Sokkal érdekesebbek azok az armalisok, melyeknek szövege magyarázatát adja e címérképben rejlő symbolumnak. Ha ezeket alaposabban tanulmányozzuk, rájövünk arra, hogy e tekintetben megállapodott praxis nem volt.

A hullámos pólyák a Gálffy János címérében (7. sz.) — mint általában a mesteralakot meg nem értő magyarság címereiben — *folyót* jelképez; természetes, hogy Erdélyben a Marost és Aranyost. Ugyanezen címérben a hattyú „a vízi madarak fejedelme a józanságot, mértékletességet és hűséget jelképezi“.

A *darú*, a magyar nép kedves, címereinknek igen gyakori madara, *éberséget* jelent. Rendszerint úgy ábrázolják, hogy bal lábával követ tart. A 206. címérlevél a címérszerző sok munkáját, virrasztását és gondját emeli ki s honorálja daruval; a 213. sz. „az örkdő darú“ csőrbe kulcsot is ad, merthogy a címérszerző éveken keresztül szorgalmas és hű kulcsár volt, a Tordai Péter darva pedig (50. sz.) író tollat tart csőrében de a fő mégis a kő, mert excubias agit! Hogy a darú emigyen örkdök a 169. sz. armalis már írókra is hivatkozik, a 189. sz. pedig bátran ki mondja: *grus avis vigilantissima*. Ellenben a 275. sz. már a készség és szorgalom kifejezőjének tartja s így a darú elmozdítatván az örkdőéstől a Kálnai armalis (167. sz.) a *gólyát* nevezi ki „*avis vigilantissima*“-nak! A 228. sz. armalisanak is a gólya az őre, súlyosbítva nehéz kötelessége egy író tollal is! A 208. számú armalisan a kócsag is őrmadar lesz.

Mikor így bővelkedünk megbízható örökben, szinte meglepő, hogy Szabó Boldizsár (225. sz.) saját maga végzi a terhes feladatot kikandikálva a pajzsból. Ez bizony egy cseppet sem finom dolog! Nem is mernők rámondani ugyanazt a 222. sz. címér teljesen azonos alakjára, (melyet közvetőleg 'Aldásy említett munkájában hívebben közölt) mert ott a címérlevélből kimaradt a felvilágosítás. Pedig hát az lenne a heraldika alphája, hogy ne kellessék a címérhez kommentár. Bizony csak tökéletlenség a *mintha* örkdökne, avagy *mintha* fát ásna ki és más helyre akarna(!) ültetni — féle címerek, (243. l.) mint ábrázolhatatlanok és kommentár nélkül megérthetetlenek!

E könyvből tudjuk meg továbbá, hogy a griff gyors és gondolkodó állat (248) és így a címérszerző gyors előhaladását és kiváló talentumát

jelképezheti. Ugyanazon címerben a fehér rózsza és liliom azt jelenti, hogy a címerszerző, bár ismeretlen szülőktől származott, kiváló lelki tulajdonságai és fedhetetlen élete által hírnévre jutott. Ez is oly szimbólum, melyet az armalis szövege nélkül meg nem fejthetnénk, mert csak annyit tudunk, hogy a fehér szín címereinkben általában az elme és szív tisztaságát, itt-ott ártatlanságot jelöl. (V. ö. 231. sz.)

Érthetőbb és közönségesebb a 66. sz. tömeges nemesítés címerének sisakdíszje. Az egyik lábával kardot, a másikkal keresztet tartó oroszán a keresztyén hit védelmét jelképezi.

Soha rá nem jönnénk ellenben arra az armalis nélkül, hogy a Jancsó István és Gáspár címerében a búzavetés azt jelenti, hogy a testvérek egyetértése folytán a kisebb családi vagyon is gyarapszik. Ugyanezen címerben két kardot tartó kar is van; hadd jelképezze azt, hogy mindkét testvér vitézkedő ember. Jó, hogy mindjárt nem nyert engedélyt arra a család, hogy annyi kardot tartó kart viseljenek címerükben, a hány katona kikerülend belőle! Még naivabb a 170. címer, a melyet egy számtartó, egy pap és vitézkedő lófőszékely nyervén, mindhárom megkapja a maga jelvényét: a számtartó az író tollat tartó kart, a pap a fiait tápláló pelikánt, a vitéz lófő pedig a kardot tartó kart!

A magyar címerekben gyakran előfordul a vasmacska. Ez igen feltűnő jelenség oly népnél, melynek a hajózáshoz nincs sok köze. Mit jelentsen ez, a Greising brassói bíró armalisa világosít fel; mert a szerint a vasmacska a címerszerző erényét, a vasmacska markon tartó két kéz pedig erélyességét, szilárd lelkületét jelképezi. „Mert miként a hajó vasmacska nélkül a szelek játékvá lehet, az emberi társadalom is jó bíró nélkül válságba jut.” (14. sz.) Ellenben a Pásztóhi Ferencz fejedelmi levéltárnoknak már érintett címerében (231 sz.) — ha jól értelmezem a romlott szöveget, — a vasmacska *reményt* jelöl.

Még csak egy, igen feltűnő szimbólumra hívom fel a figyelmet: Kisnyujtodi Jakabos Máté címerében (129 sz.) egymással szemben egy halálzó és egy fiatal ember felső testrésze van. Ez azt jelképezi, hogy az utódok tartsák szemük előtt, kövessék és tiszteljék az elődök erényeit!

Ha nem is mindenben azonos címermagyarázat, de ugyanazon felfogást és szimbolizáló hajlamot látjuk egyszer tehát itt is, mint a magyar armalisokban.

Így ha a címerek háta mögé pillantottunk, még jobban meggyőződünk arról, hogy a magyarral szemben erdélyi speciális heraldikáról nem beszélhetünk, Tárgy, kompozíció, felfogás épen oly magyar itt, mint amott. A mi a kivitelt illeti, arról csak az eredetiek tanulmányozása után lehetne biztos véleményt mondani. Azon címerek alapján, melyeket eredetiben, vagy hű másolatban ismerünk, csak annyit mondhatok, hogy általában az erdélyi fejedelmeknek nem voltak heraldikailag képzett címeríróik és így

az erdélyi armalisok elég gyarló kivitelűek, de ezt koránt sem szabad speczialis tünetnek tekintenünk.

És most, hogy visszatérjünk azon munkára, mely mindezek elmondására alapul szolgált, igen szívesen üdvözöljük Sándor Imrét — először is azért a bátorságért, hogy — lelkes munkatársai erkölcsi támogatásától eltekintve — minden anyagi segítség nélkül utjára bocsátá e két füzetet. Ezzel nemcsak a közönségnek, hanem a szakirodalmunknak is nagy szolgálatot tett. Szívből óhajtjuk, hogy mielőbb láthassuk a következő füzeteket.

Egyben-másban azonban szeretném, ha megfontolás tárgyává tenné s ha jónak tartja, elfogadná néhány megjegyzésemet.

Véleményem szerint e munkát már bevezetése után is mindenki úgy tekintí, mint az *erdélyi* czímerlevelek gyűjteményét; én tehát csak erdélyi czímerleveleket vennék fel e gyűjteménybe. Hogy egy család, mely Borsod vagy Ungvármegyében laktában valamelyik királytól czímerlevelet nyert, s azt vármegyéjében szokott módja szerint kihirdettette és azután Erdélybe költözött — az még czímerét nem teszi erdélyivé! A szemlélőre csak zavarólag hat és megütközik azon, ha olyan absolute tökéletes czímereket is lát, mint az Ambrózy Gergelyé. (68 sz.) Fel is jegyzi az ember véletlenségből a raritások közé, a hová pl. a Kováts Sebestyén czímerét, mint a gyűjtemény legtökéletesebb czímerét jegyzi. Indítványoznám tehát, hogy *csak erdélyi fejedelem* által engedélyezett erdélyi kancelláriából kelt armalisokat ismertesse a jövő füzetekben, de azokat lehetőleg *teljes számban*.

Világért sem akarom kisebbiteni szerző és lelkes munkatársai fáradozásának eredményét. Csak a Brandenburgi Katalin czímereire utalok, hogy szerencsés, eredménydús munkájukat annál jobban kiemeljem. Az általuk produkált eredmény felülhaladja ugyan a legvérmesebb reményeket is; de a munka mégsem teljes. Igen sok megjelent, vagy ismertett erdélyi armalis van, melyet szerző meg sem említ. E hiányt szakember nem látja szívesen. Kívánatos lenne a szakirodalom teljes felhasználásával ennek pótlása és minden czímer után egy kimerítő repertorium csatolása.

Úgy tudományos, mint takarékosági szempotból helyesebb lenne *csak eredetiben megmaradt armalisok* után adni lehető hű, még az eredeti méreteket is feltüntető tollrajzokat. Nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez nem czímergyűjtemény, nem Wappenbuch, mely minden elképzelhető forrásból meríti anyagát és így ugyanazon czímerre vonatkozólag is különböző ábrázolásokkal lévén dolga, kénytelen előre megszabott, egyöntetű módszer, schemák szerint dolgozni, hanem az elképzelhető leghitelesebb és legmegbízhatóbb források ismertetése.

A szerkesztés munkáját szerfölött nehézé teszi az, hogy tökéletlen rossz régi másolatok, romlott szövegek és több munkatárs ellenőrizhetetlen közleménye után kellett dolgozni, de a következő füzetekben nagyobb gond lenne fordítandó a szöveg helyes megállapítására és a korrektúrára.

Mindkét füzet gyakran vét Priscianus ellen, vagy mert a rendelkezésre álló romlott szöveg gyarlóságait, vagy mert a nyomdahibákat nem javította ki a szerző.

Mindezek apró tökéletlenségek, melyek nem vonnak le a munka értékéből, de mégis meg vagyok győződve arról, hogy Sándor Imre, a ki írói pályáján lelkiismeretesen, lépésről-lépésre halad a tökéletesedés útján, majd lerázza magáról ezen apró tökéletlenségeket is, úgy hogy harmadik füzete ellen még a rossz akarat sem talál gáncsolni valót.

Különben a derék füzeteket melegen ajánlom a szakemberek figyelmébe. Az a szigorúbb heraldikai szempontból kifogásolható szokás, hogy címereink a való élettel szoros összefüggésben vannak, tárgyukat abból merítik, — csak történelmi irodalmunk javára szolgál: oly hű és sokoldalú, tarka képpel gazdagítja művelődéstörténetünket, melyhez foghatót semminemű forrásunk nem nyújt. Igen óhajtandó lenne, hogy sokszorosító művészetünk is ezen kiaknázatlan, ősi, tiszta magyar forrásból merítsen

Az armálisok szövegének tanulmányozása jogtörténetünkhöz is nem egyes becses adatot nyújt.

Utoljára hagyom, a mire a legtöbb tanuságot nyerünk, a családtörténetet! Különösen a tömeges nemesítések folytán gazdagabb a két füzet családtörténeti adatokban, mint képzelné az ember.

Igen óhajtandó lenne, hogy közönségünk érdeklődése felkarolja a nagy szorgalommal gyűjtött és még nagyobb bátorsággal kiadott munkát — hadd üdvözölhetnők mielőbb a még tökéletesebbnek ígérkező harmadik füzetet.

(Debreczen.)

R. Kiss István.